

Firudin Eldar oğlu Hətəmov

AMEA-nın Şərqşünaslıq İnstitutunun doktorantı

NEFT QIYMƏTLƏRİ ŞOKUNUN YAXIN ŞƏRQ ÖLKƏLƏRİNDƏ MƏCMU İSTEHLAKA TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqalədə neftlə zəngin bir neçə Yaxın Şərq ölkəsində məcmu istehlak həcmının neft qiymətləri şokundan asılılığı ekonometrik qiymətləndirilib. Alınan nəticə təsdiq edir ki, Neft qiymətlərinin dəyişməsinin Səudiyyə Ərəbistanı, İrak, BƏƏ və Küveytdə qısamüddətli dövrdə istehlak həcminin dəyişməsinə təsirləri güclü deyil. Yalnız Küveytdə müəyyən səviyyədə əlaqə hiss edilir. BƏƏ üçün də neft qiymətlərinin artması istehlak xərclərini artırır. BƏƏ istehlak xərclərinin neft qiymətlərindən qısamüddətli dövrdə deyil, uzunmüddətli dövrdə asılılığı, böyük ehtimalla, neft rentasının ÜDM-dəki payının neftlə zəngin digər ərəb ölkələri ilə müqayisədə qədər də yüksək olmaması ilə bağlıdır. İrakda uzunmüddətli dövr üçün bu ölkədə neft qiymətlərindən asılılıq güclüdür. İrakda da neft qiymətlərinə istehlak xərcləri pozitiv cavab verir. Neft qiymətlərinin artması ilə istehlak xərcləri də artır.

Açar sözlər: *neft qiymətləri şoku, məcmu istehlak, ÜDM*

UOT: 338, 339

JEL: L86

Giriş

Təbii sərvətlərlə zəngin olan və belə sərvətləri ixrac edən ölkələrin əksəriyyətinin əsas gəlirləri bu sərvətlərin rentasından yaranır. Neftlə zəngin ərəb ölkələrində də neft rentası onların gəlirlərinin mühüm hissəsini təşkil edir. Buna görə də neft qiymətlərinin dünya bazarında artması və ya azalması həm ölkənin milli gəlirinin həcmində, həm də ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin həcmində özünü göstərir. Neft ixrac edən ölkələrdə ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin neft qiymətlərinin volatilliyindən asılılığı ölkədə məcmu tələbin dəyişməsinə, həmçinin məcmu təklifə təsir edir. Buna görə də bu iki göstərici arasında, yəni neft qiymətləri və ya onun dəyişməsi ilə istehlak arasında əlaqələrin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi iqtisadi siyasətin müəyyən edilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, belə təsirlər

qısamüddətli və uzunmüddətli ola bilər. Əksər ölkələrdə əhalinin gəlirlərinin mühüm hissəsini neft rentası təşkil etdiyindən neft qiymətlərinin dəyişməsi qısamüddətdə ev təsərrüfatlarının gəlirlərində əkd olunur. Bəzi ölkələrdə isə belə dəyişmələr yalnız uzunmüddətli dövrdə hiss edilir. Təsirlərin qısa və ya uzunmüddətli olması ÜDM həcmində neft rentasının payından çox asılıdır.

Tədqiqatın məqsədi və hipotez. Tədqiqatın məqsədi neft gəlirlərinin neftlə zəngin ərəb ölkələrində istehlak həcminə qısamüddətli və uzunmüddətli dövrdə təsirinə kəmiyyətə qiymətləndirilməsidir.

Hitotez: Neftin dünya bazarında nominal və real qiymətinin hər hansı istiqamətdə dəyişməsi neftlə zəngin ərəb ölkələrində (məsələn, Səudiyyə Ərəbistanında, Birləşmiş Ərəb Əmirliklərində, İrakda və Küveytdə) adambaşına istehlak həcminə qısamüddətli dövrdə təsir göstərmir. Lakin uzunmüddətli dövrdə neft qiymət-

lərindən istehlak həcminə yönələn biristiqamətli təsirlər mövcuddur.

Ədəbiyyata baxış

Müxtəlif ölkələrin timsalında neft qiymətlərinin istehlak həcminə təsirlərinə həsr edilən tədqiqatlara iqtisadi ədəbiyyatda rast gəlinir. Məsələn, *Zhang və Broadstock (2014) [1]* tərəfindən aparılan tədqiqatda ASEAN və Şərqi Asiya regionunda yerləşən bəzi ölkələrin iqtisadiyyatına, o cümlədən istehlak həcminə neft qiymətlərinin təsiri araşdırılıb. Müəlliflər neft qiymətlərini istehlak nəzəriyyəsinin makroiqtisadi modellərinə daxil edərək bu qiymətlərin şok dəyişmələri zamanı istehlak həcminin dəyişməsinə öyrənilər. Əldə edilən nəticə ondan ibarətdir ki, neft qiymətləri ilə istehlak həcmi arasında əlaqə mövcuddur və bu əlaqə assimetrikdir. Digər tərəfdən, belə təsirlərin xarakterində və həcmində ölkədən ölkəyə fərqlər var.

ABŞ timsalında Michelis və digərləri (2020) [2] tərəfindən aparılan tədqiqatda da ABŞ və ayrı-ayrı ştatlarda istehlak həcminin neft qiymətlərindən asılı olaraq dəyişməsi kəmiyyətə qiymətləndirilib. Məqalədə digər ölkələrlə müqayisələr də aparılıb. 1975-2018-ci illərarası dövrdə 55 ölkə üzrə 1989-2018-ci illərarası dövrdə isə ABŞ statları üzrə istehlak həcmi ilə neft qiymətləri arasındakı əlaqənin müqayisəli təhlili deməyə əsas verir ki, neft qiymətlərinin azalması neft idxal edən ölkələrdə istehlak həcminə müsbət təsir göstərir. Tədqiqat göstərir ki, neft qiymətlərinin azalması neft ixrac edən ölkələrdə istehlak həcmi də azaldır.

Yu Shan Wang, (2013) [3] tərəfindən aparılan tədqiqatda istehlak xərclərinin neft qiymətlərindən asılılığının qeyri-xətti və assimetrik olması təsdiq edilir. Bu tədqiqatda da iddia edilir ki, neftin qiymətinin

artması istehlak xərclərinin azalmasına səbəb olur. Hətta neft qiymətlərinin artması ilə bağlı gözləntilər də istehlak həcminə neqativ təsir edir. Lakin uzunmüddətli dövrdə neft qiymətinin artımı istehsal amillərinin də qiymətini artırır. Bu davamlı qiymət artımını və inflyasiyanı yaradır. Sonda istehlak xərcləri artmış olur. Bu tədqiqatın əsas nəticələrindən biri ondan ibarətdir ki, istehlak həcmi ilə neft qiymətləri arasındakı əlaqə ölkədən ölkəyə dəyişir. Belə fərqliliklər digər səbəblərlə yanaşı, həm də ölkədə həyata keçirilən monetar siyasətlə bağlıdır.

Metodologiya və məlumatlar bazası

Tədqiqat zamanı neft qiymətlərinin illik orta qiymətindən istifadə olunub. Bu məlumatlar US Energy Information Administration (US EIA, 2022) [4] təşkilatının rəsmi internet sahifəsindən əldə edilib. Tədqiqat zamanı neft qiymətləri həm nominal ($OILP_t$), həm də real qiymətlər ($ROILP_t$), kimi hesablanıb. Real qiymətlərin hesablanması zamanı 1995-ci il baza ili olaraq qəbul edilib.

Adambaşına istehlak həcminin heaəlanmasında da nominal ($NCONS_t$), real qiymətlərdən ($RCONS_t$), istifadə edilib. Bu məlumatlar Dünya Bankının rəsmi informasiya bazasından (WB, 2022) [5] əldə edilib.

Empirik hesablamalar:

Qeyd etdiyimiz kimi tədqiqata 4 ərəb ölkəsi daxil edilib. Bunlar Səudiyyə Ərəbistanı, BƏƏ, İraq və Küveytdir. Bu ölkələrin fərqli cəhətləri ilə yanaşı, həm də oxşar cəhətləri var. Əsas fərqlilik bu ölkələrdə həyata keçirilən iqtisadi siyasət və 1986-cı ildən sonrakı dövrdə bu ölkələrdəki siyasi sabitliklə bağlıdır. Belə ki, keçən əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində İraq-Küveyt müharibəsi, 2003-cü ildə İraq-ABŞ müharibəsi öz təsirini həm neft qiymətlərində. Həm də

istehlak xərclərində göstərdi. İstehlak həcminə təsir edən çoxlu sayda amillər mövcuddur ki, onların təsirləri fonunda neft qiymətlərinin təsirlərini modelləşdirmək çətinləşir. Buna baxmayaraq, biz hesab edəcəyik ki, bu ölkələrdə neft qiymətlərinin istehlak xərclərinə təsirlərini xətti reqresiya analizi ilə modelləşdirmək olar:

$$cons_t = \beta_1 + \beta_2 * oilp_t + u_t$$

Burada $cons_t$ -istehlak həcmnin orta illik həcmi, $oilp_t$ -dünya bazarında neftin orta illik qiyməti, β_1 və β_2 - əmsallardır. Bu zaman digər amillərinin təsirini təsadüfi u_t qalığının üzərinə qoyacağıq.

Adambaşına istehlak xərcləri ilə neft qiymətlərinin və ya neft rentasının əlaqəsinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi qərar qəbulu üçün və gələcəkdə neft qiymətləri ilə bağlı qeyri-müəyyənliyə aid gözləntilərin dəyərləndirilməsi üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. 3-10-cu qrafiklərə əsasən bu göstəricilər arasındakı əlaqənin

müəyyən edilməsi ekonometrik modellərin tətbiqi ilə qiymətləndirilə bilər. Buna görə də bu ölkələr üzrə cüt reqresiya əlaqəsinin "aldadıcı" olmamasına əmin olmaq məqsədilə həm neft qiymətlərinin, həm də istehlak xərcləri zaman sıralarının stasionarlığının yoxlanılmasına ehtiyac var. Biz belə yoxlamaları "vahid kök" testi vasitəsilə yerinə yetirəcəyik. Belə test həm səviyyə, həm də birinci fərq üçün yerinə yetiriləcək. Bu zaman "kəsişmə və trendin olmadığı", kəsişmənin olduğu, lakin trendin olmadığı" və "həm kəsişmənin, həm də trendin olduğu" hallar yoxlanılacaq. 1-ci cədvəldə dünya bazarında nominal və real neft qiymətlərinin zaman sırasının stasionarlığı ilə bağlı əldə edilən nəticələr verilib. Cədvəldən görünür ki, hər iki zaman sırası "səviyyə" halında stasionar deyil. Lakin "1-ci fərq" halında hər iki zaman sırası stasionardır.

Cədvəl 1

Dünya bazarında nominal və real neft qiymətlərinin zaman sırasının stasionarlığı

	kəsişmə və trend olmadan		kəsişmə ilə və trend olmadan		kəsişmə ilə və trend olmadan	
	Səviyyə	Birinci fərq	Səviyyə	Birinci fərq	Səviyyə	Birinci fərq
$OILP_t$						
<i>t</i> -statistika	-0.2967	-6.2133	-1.5862	-6.1783	2.2013	-6.0554
<i>P</i> -qiymət	0.5717	0.0000	0.4789	0.0000	0.4742	0.0001
$ROILP_t$						
<i>t</i> -statistika	-0.7137	-4.5677	-1.0300	-4.4565	-1.2408	-5.0529
<i>P</i> -qiymət	0.3947	0.0001	0.7215	0.0027	0.8731	0.0037

Qeyd: müəllif tərəfindən eViews proqram paketi vasitəsilə hesablanıb

Səudiyyə Ərəbistanı, BƏƏ, İrak və Küveyt üçün nominal istehlak həcmnin zaman sıralarının stasionarlığı da yuxarıda qeyd etdiyimiz metodla yerinə yetirilmişdir. Hesablamalar göstərir ki, tədqiqatə cəlb edilən bu ölkələr üçün istehlak həcmi zaman sırası "səviyyə" halında, yəni bu ölkələr üçün $cons_t$ zaman sırası stasionar deyil, lakin "1-ci fərq", yəni $\Delta cons_t$ zaman

sırası "kəsişmə və trend olmadığı", həmçinin "kəsişmənin olduğu, lakin trendin olmadığı" hallar üçün stasionardır. "Kəsişmə və trendin olduğu üçüncü halda BƏƏ-nə, İraka və Küveytə aid istehlak xərcləri zaman sırasının 1-ci fərqi stasionardır. Səudiyyə Ərəbistanına aid istehlak xərcləri zaman sırası isə stasionar deyil.

Cədvəl 2.

Bəzi ərəb ölkələrində nominal istehlak həcminin zaman sıralarının stasionarlığı

	kəsişmə və trend olma- dan		kəsişmə ilə və trend olmadan		kəsişmə ilə və trend olma- dan	
	Səviyyə	Birinci fərq	Səviyyə	Birinci fərq	Səviyyə	Birinci fərq
BƏƏ						
<i>t</i> -statistika	-0.2082	3.7568	-1.6136	-3.6373	-1.8993	-3.5143
<i>P</i> -qiymət	0.5972	0.0009	0.4556	0.0163	0.6133	0.0699
İrak						
<i>t</i> -statistika	-0.9233	-7.9504	-2.1453	-7.9217	-2.4209	-7.8370
<i>P</i> -qiymət	0.3116	0.0000	0.2285	0.0000	0.3647	0.0000
Kuveyt						
<i>t</i> -statistika	1.6715	5.3667	-0.3411	-5.6866	2.3642	-5.6261
<i>P</i> -qiymət	0.9756	0.0000	0.9109	0.0000	0.3931	0.0001
S.Ərəbistanı						
<i>t</i> -statistika	0.4132	-2.8658	-1.2665	-3.1694	-2.2883	-3.118980
<i>P</i> -qiymət	0.7988	0.0050	0.6382	0.0277	0.4324	0.1130

Qeyd: müəllif tərəfindən eViews proqram paketi vasitəsilə hesablanıb

Cədvəl 3

 Bəzi Ərəb ölkələrində qısamüddətli dövrdə neft qiymətlərinin dəyişməsinin
 $(\Delta OİLP_t)$ istehlak həcminin dəyişməsinə $(\Delta cons_t)$ təsirləri
 $(\Delta cons_t = \beta_2 * \Delta OİLP_t + u_t)$

	BƏƏ	İrak	Kuveyt	S. Ərəbistanı	
R^2	0.422419	0.014422	-0.209487	0.005755	
Müşahidələrin sayı	18	33	30	35	
β_2	əmsal	96.61504	10.03736	280.1771	160.0798
	Standart xəta	27.39777	14.33766	17.45919	11.71003
	<i>t</i> -statistika	3.526383	0.700070	16.04755	13.67031
	<i>P</i> -qiymət	0.0026	0.4889	0.0000	0.0000
Darbin-Uatson əmsalı	1.00667	2.36630	0.41787	0.33450	

$$(\Delta cons_t = \beta_1 + \beta_2 * \Delta OİLP_t + u_t)$$

	BƏƏ	İrak	Kuveyt	S. Ərəbistanı	
R^2	0.425454	0.014627	0.256545	0.071066	
Müşahidələrin sayı	18	33	30	34	
β_1	əmsal	-144.9353	15.68894	391.6238	250.3596
	Standart xəta	498.5744	195.4474	216.6131	84.96481
	<i>t</i> -statistika	-0.290699	0.080272	1.807942	2.946627
	<i>P</i> -qiymət	0.7750	0.9365	0.0814	0.0059
β_2	əmsal	97.41966	9.925611	48.05661	9.839878
	Standart xəta	28.30236	14.63194	15.46037	6.288902
	<i>t</i> -statistika	3.442103	0.678352	3.108375	1.564642
	<i>P</i> -qiymət	0.0033	0.5026	0.0043	0.1275
Darbin-Uatson əmsalı	1.006786	2.366441	1.409590	1.002331	

Qeyd: müəllif tərəfindən eViews proqram paketi vasitəsilə hesablanıb

Tədqiqata cəlb edilən ərəb ölkələri üzrə bazarında neft qiymətlərinin ($OİLP_t$) zaman istehlak həcminin ($cons_t$) və dünya sıralarının stasionarlığı ilə bağlı 1-ci və 2-ci

cədvəldə əldə edilən nəticələri nəzərə alaraq, qeyd edə bilərik ki, qısamüddətli dövr üçün onlar arasındakı cüt reqresiya tənliklərinin analiz edilməsinə ehtiyac yoxdur. Çünki əldə edilən nəticələrin etibarlılığı şübhə doğurur. Lakin bu ölkələr üçün $\Delta cons_t$ zaman sıralarının, həmçinin dünya bazarında neft qiymətlərinin zaman sırasının ($\Delta oilp_t$) I (1) dərəcədə stasionar olduğunu nəzərə alsaq, bu göstəricilər arasındakı əlaqəni

$$\Delta cons_t = \beta_2 * \Delta oilp_t + u_t$$

kimi cüt reqresiya tənliyi vasitəsilə qiymətləndirə bilərik. Əldə edilən nəticə 3-cü cədvəldə verilmişdir.

3-cü cədvəldə verilmiş nəticələr deməyə əsas verir ki, neft qiymətlərinin dəyişməsinin ($\Delta oilp_t$) Səudiyyə Ərəbistanı, İrak, BƏƏ və Küveytdə qısamüddətli dövrdə istehlak həcmində dəyişməsinə ($\Delta cons_t$) təsirləri güclü deyil. Yalnız Küveytdə müəyyən səviyyədə əlaqə hiss edilir. Belə qiymətləndirmə zamanı müəyyən olunub ki, BƏƏ, Səudiyyə Ərəbistanı və Küveyt üzrə qiymətləndirmələrdə avtokorrelasiya yüksəkdir və bu ölkələrdə hər hansı ildəki istehlak xərcləri əvvəlki illərdəki qiymətlərdən müəyyən dərəcədə asılıdır.

Cədvəl 4

Uzunmüddətli dövrdə neft qiymətlərinin və onun dəyişməsinin Səudiyyə Ərəbistanında istehlak həcmində və onun dəyişməsinə təsirləri

		$oilp_t$			$\Delta oilp_t$			
		Kəsişmə və trend olmayan	Kəsişmə olan, amma trend olmayan	Həm kəsişmə, həm də trend olan	Kəsişmə və trend olmayan	Kəsişmə olan, amma trend olmayan	Həm kəsişmə, həm də trend olan	
$cons_t$	R^2	-0.0083	0.4384	0.806507	-0.2257	0.0786	0.191809	
	əmsal	-	4168.130	2740.936	-	255.9055	-49.6393	
	β_1	Standart xəta	-	1137.487	847.6248	-	111.3750	204.1963
		t-statistika	-	3.664333	3.233666	-	2.297694	-0.2431
		P-qiymət	-	0.0009	0.0029	-	0.0285	0.8096
	β_2	əmsal	169.4766	98.96111	18.00368	13.40385	11.63449	15.25105
		Standart xəta	17.33579	21.53927	20.76642	10.49165	8.132879	6.973622
		t-statistika	9.776113	4.594450	0.866962	1.277573	1.430550	2.186962
		P-qiymət	0.0000	0.0001	0.3926	0.2106	0.1626	0.0367
	trend	əmsal	-	-	266.9211	-	-	17.13813
		Standart xəta	-	-	58.75724	-	-	10.01968
		t-statistika	-	-	4.542778	-	-	1.710447
		P-qiymət	-	-	0.0001	-	-	0.0975
	Uzunmüddətli varians	28496832	12154623	5523291	681220.9	408546.1	295720.3	

Qeyd: müəllif tərəfindən eViews proqram paketi vasitəsilə hesablanıb

Tədqiqata cəlb edilən ölkələr üçün istehlak xərclərinin neft qiymətlərindən asılılığı qəsamüddətli dövr üçün əhəmiyyətli olmasa da uzunmüddətli dövr üçün əhəmiyyətli hesab edilə bilər. Belə ki, 4-ci cədvəldə Səudiyyə Ərəbistanı üzrə həm istehlak xərclərinin, həm də belə xərclərin dəyiş-

məsinin neft qiymətləri və onun dəyişməsi ilə kointeqrasiya analizinin nəticələri verilmişdir. Əldə edilən nəticələrə əsasən iddia edə bilərik ki, Səudiyyə Ərəbistanında istehlak xərcləri uzunmüddətli dövrdə neft qiymətlərindən asılıdır. Neft qiymətlərinin artması istehlak xərclərini artırır.

Cədvəl 5

Uzunmüddətli dövrdə neft qiymətlərinin və onun dəyişməsinin BƏƏ istehlak həcminə və onun dəyişməsinə təsirləri

		$OILP_t$			$\Delta OILP_t$			
		Kəşimə və trend olmayan	Kəşimə olan, amma trend olmayan	Həm kəşimə, həm də trend olan	Kəşimə və trend olmayan	Kəşimə olan, amma trend olmayan	Həm kəşimə, həm də trend olan	
$const_t$	R^2	-4.5886	0.486636	0.223429	0.410414	0.417189	0.476143	
	əmsal	-	27160.88	25667.28	-	-184.97	-1320.7	
	β_1	Standart xəta	-	4557.599	3339.042	-	694.3208	1603.265
		t-statistika	-	5.959470	7.687019	-	-0.2664	-0.8238
		P-qiymət	-	0.0001	0.0000	-	0.7936	0.4239
	β_2	əmsal	300.7476	27160.88	-21.5385	78.46925	79.96348	94.79643
		Standart xəta	43.27469	4557.599	46.70275	37.20998	38.30387	38.93708
		t-statistika	6.949735	5.959470	-0.4612	2.108823	2.087608	2.434606
		P-qiymət	0.0000	0.0001	0.6513	0.0511	0.0543	0.0289
	trend	əmsal	-	-	-246.308	-	-	112.1611
		Standart xəta	-	-	205.4032	-	-	143.3486
		t-statistika	-	-	-1.1991	-	-	0.782436
		P-qiymət	-	-	0.2491	-	-	0.4470
	Uzunmüddətli varians	1.62E+08	1950561	19073309	7733977.0	8113459.	7692305.	

Qeyd: müəllif tərəfindən eViews proqram paketi vasitəsilə hesablanıb

Səudiyyə Ərəbistanı üçün 4-cü cədvəldə əldə edilən nəticələr BƏƏ üçün 5-ci cədvəldə verilmiş nəticələrə uyğundur. Belə ki, BƏƏ üçün də neft qiymətlərinin artması istehlak xərclərini artırır. BƏƏ istehlak xərclərinin neft qiymətlərindən qısamüddətli dövrdə deyil, uzunmüddətli

dövrdə asılılığı, böyük ehtimalla, neft rentasının ÜDM-dəki payının neftlə zəngin digər ərəb ölkələri ilə müqayisədə qədər də yüksək olmaması ilə bağlıdır. Belə ki, son illərdə BƏƏ –nin ÜDM həcmində neft rentasının payı 16% ətrafındadır.

Cədvəl 6

Uzunmüddətli dövrdə neft qiymətlərinin və onun dəyişməsinin İrakda istehlak həcminə və onun dəyişməsinə təsirləri

		$OILP_t$			$\Delta OILP_t$			
		Kəşişmə və trend olmayan	Kəşişmə olan, amma trend olmayan	Həm kəşişmə, həm də trend olan	Kəşişmə və trend olmayan	Kəşişmə olan, amma trend olmayan	Həm kəşişmə, həm də trend olan	
$const_t$	R^2	0.202280	0.252123	0.244426	0.013591	0.013751	0.032855	
	β_1	əmsal	-	667.6372	599.8707	-	7.735088	-293.875
		Standart xəta	-	702.8299	797.2847	-	155.1726	307.5724
		t-statistika	-	0.949927	0.752392	-	0.049848	-0.95547
		P-qiymət	-	0.3495	0.4577	-	0.9606	0.3472
	β_2	əmsal	42.71035	31.53485	36.15150	12.13160	11.98791	13.82448
		Standart xəta	7.049717	13.21883	20.90760	11.21288	11.45622	10.60967
		t-statistika	6.058448	2.385601	1.729108	1.081934	1.046411	1.303008
		P-qiymət	0.0000	0.0233	0.0941	0.2876	0.3037	0.2028
	trend	əmsal	-	-	-17.743	-	-	17.13235
		Standart xəta	-	-	61.82712	-	-	15.50499
		t-statistika	-	-	-0.2870	-	-	1.104958
		P-qiymət	-	-	0.7761	-	-	0.2783
	Uzunmüddətli varians	4636302.	4571905.	4843906.	738129.2	764656.4	653618.4	

Qeyd: müəllif tərəfindən eViews proqram paketi vasitəsilə hesablanıb

İrak üçün bu iki göstərici arasındakı əlaqənin xarakteri S.Ərəbistanı və BƏƏ üçün olan əlaqədən fərqlənir. Lakin uzunmüddətli dövr üçün bu ölkədə neft qiymətlərindən asılılıq güclüdür. İrakda da neft qiymətlərinə istehlak xərcləri pozitiv cavab verir. Neft qiymətlərinin artması ilə istehlak xərcləri də artır. İrakda da neft rentasının ÜDM-də payı çox yüksəkdir. Son illərdə bu pay 30%-dən yüksəkdir. İstehlak xərclərinin həcmninə neft qiymətlərindən asılılığı da bu faktdan çox asılıdır.

Küveytin neft rentasının ÜDM-də payı çox yüksəkdir. Son illərdə bu çəki 40% ətrafındadır və neftin dünya qiymətindən asılı olaraq dəyişir. Elə buna görə də neft

qiymətlərinin hər hansı istiqamətdə dəyişməsi Küveytdə istehlak xərclərinin həcminə təsir edir. 7-ci cədvəldən göründüyü ki, Küveytdə istehlak xərcləri ilə neft qiymətlərinin uzunmüddətli dövrdə pozitiv əlaqəsi mövcuddur.

Nəticə:

Neft qiymətlərinin dəyişməsinin Səudiyyə Ərəbistanı, İrak, BƏƏ və Küveytdə qısamüddətli dövrdə istehlak həcmninə dəyişməsinə təsirləri güclü deyil. Yalnız Küveytdə müəyyən səviyyədə əlaqə hiss edilir. BƏƏ üçün də neft qiymətlərinin artması istehlak xərclərini artırır. BƏƏ istehlak xərclərinin neft qiymətlərindən qısamüddətli dövrdə deyil, uzunmüddətli dövrdə

asılılığı, böyük ehtimalla, neft rentasının ÜDM-dəki payının neftlə zəngin digər ərəb ölkələri ilə müqayisədə qədər də yüksək olmaması ilə bağlıdır. İrakda uzunmüddətli dövr üçün bu ölkədə neft qiymətlərindən asılılıq güclüdür. İrakda da neft qiymət-

lərinə istehlak xərcləri pozitiv cavab verir. Neft qiymətlərinin artması ilə istehlak xərcləri də artır. Neft qiymətlərinin hər hansı istiqamətdə dəyişməsi Küveytdə istehlak xərclərinin həcminə təsir edir.

Cədvəl 7

Uzunmüddətli dövrdə neft qiymətlərinin və onun dəyişməsinin Küveytdə istehlak həcminə və onun dəyişməsinə təsirləri

		$OILP_t$			$\Delta OILP_t$			
		Kəsişmə və trend olmayan	Kəsişmə olan, amma trend olmayan	Həm kəsişmə, həm də trend olan	Kəsişmə və trend olmayan	Kəsişmə olan, amma trend olmayan	Həm kəsişmə, həm də trend olan	
$const$	R^2	-0.3229	0.698891	0.912420	0.166676	0.260709	0.263660	
	β_1	əmsal	-	8426.070	7447.438	-	410.9672	569.0464
		Standart xəta	-	1393.426	758.7191	-	214.6160	469.9706
		t-statistika	-	6.047016	9.815804	-	1.914895	1.210813
		P-qiymət	-	0.0000	0.0000	-	0.0662	0.2369
	β_2	əmsal	290.8695	154.5370	54.54684	51.92189	46.93818	46.13230
		Standart xəta	30.28991	25.13099	18.93021	18.05319	15.08244	15.31827
		t-statistika	9.602854	6.149259	2.881471	2.876051	3.112108	3.011587
		P-qiymət	0.0000	0.0000	0.0077	0.0076	0.0044	0.0057
	trend	əmsal	-	-	367.3261	-	-	-9.717853
		Standart xəta	-	-	61.68580	-	-	-25.94314
		t-statistika	-	-	5.954792	-	-	0.374583
		P-qiymət	-	-	0.0000	-	-	0.7110
	Uzunmüddətli varians	84618600	15072266	3837371	1913758	1324539	1356613	

Qeyd: eViews proqram paketi vasitəsilə müəllif tərəfindən hesablanıb

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Dayong Zhang David C. Broadstock, 2014. Impact of International Oil Price Shocks on Consumption Expenditures in ASEAN and East Asia. ERIA-DP-2014-24
2. Andrea De Michelis, Thiago Ferreira, and Matteo Iacoviello, 2020. Oil Prices and Consumption across Countries and U.S.

States. *International Journal of Central Banking*. Vol. 16 No. 2

3. Yu Shan Wang, 2013. Oil price effects on personal consumption expenditures. *Energy Economics* 36 (2013) 198–204

4. US EIA, 2022. <https://www.eia.gov/dnav/pet/hist/Leaf-Handler.ashx?n=pet&s=rwtc&f=a>

5. WB, 2022. www.data.worldbank.org

Firudin Eldar Hatamov

Doctoral student of the Institute of Oriental Studies of NANA

Estimation of the influence of oil price shocks on total consumption in the countries of the Middle East**Abstract**

In the article, the dependence of the total volume of consumption on the oil price shocks in some oil-rich countries of the Middle East is econometrically estimated. The obtained results confirm that in the short-run, the influence of oil price shocks on the volume of consumption in Saudi Arabia, Iraq, UAE and Kuwait is small. A certain level of impacts is felt only in Kuwait. For the UAE, the rise in oil prices increases consumer spending. The dependence of UAE consumer spending on the price of oil in the long-run, and not in the short-run, is most likely due to the fact that the share of oil rent in GDP is not as high as in other oil-rich Arab countries. In Iraq, the dependence of the volume of consumption on the price of oil is strong in the long run. In Iraq, consumer spending also responds positively to oil prices.

Keywords: *oil price shock, total consumption, GDP*

Фирудин Эльдар оглы Хатамов

Докторант Института Востоковедения НАНА

Оценка влияния скачков цен на нефть на совокупное потребление в странах Ближнего Востока**Резюме**

В статье эконометрически оценена зависимость совокупного объема потребления от шока цен на нефть в ряде богатых нефтью стран Ближнего Востока. Полученный результат подтверждает, что в краткосрочном периоде влияние изменения цены на нефть на объем потребления в Саудовской Аравии, Ираке, ОАЭ и Кувейте невелико. Только в Кувейте ощущается определенный уровень связи. Для ОАЭ рост цен на нефть увеличивает потребительские расходы. Зависимость потребительских расходов ОАЭ от цен на нефть в долгосрочном, а не в краткосрочном периоде, скорее всего, связана с тем, что доля нефтяной ренты в ВВП не так высока, как в других богатых нефтью арабских странах. В Ираке зависимость объема потребления от цен на нефть сильна в долгосрочном периоде. В Ираке потребительские расходы также положительно реагируют на цены на нефть. С ростом цен на нефть растут и потребительские расходы.

Ключевые слова: *шок цен на нефть, совокупное потребление, ВВП.*

Daxil olub: 15.02.2022